

УДК 348:930.1(091)

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.21-31

В. А. Санжаров,

канд. істор. наук

e-mail: 6253693@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4075-8572;**О. А. Павлюх,**

канд. юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: pavlyuh@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7850-8977

БОЛОНСЬКА ПРАВОВА ШКОЛА У XII СТОЛІТТІ. ВНЕСОК ДЕКРЕТИСТІВ У СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню переробки ранньосередньовічної канонічної традиції у структуровану систему церковного права болонською правовою школою на базі коментування і тлумачення трактату «Згода розбіжних канонів» магістра Граціана. Зазначено, що цьому процесу безпосередньо передували: 1) рецепція римського права (за кодифікацією Юстиніана); 2) поява університетських корпорацій (зокрема, факультетів цивільного та канонічного права) в Болоньї, Парижі, Турі, Реймсі, Кельні, Оксфордї та інших менших містах; 3) оновлення способу мислення та поява нових логічних категорій (внесок аристотелівської філософії). Констатовано, що вони обумовили правничий або юрисдикційний ренесанс XII століття. «Декрет» Граціана досліджував усю юридичну сферу, але був лише вступом до права минулого. Він був відправною точкою для вирішення правових суперечок, але не давав прямих відповідей на багато сучасних проблем. Юристи почали створювати перші інструменти для побудови правової системи, яка задовольняла б потреби тогочасного суспільства. Висловлено думку, що палеї (доповнення), глоси (коментарі), апарати (писалися на полях рукописів) та суми (писалися окремо від книги, яку вони коментували) до «Декрету» Граціана можна вважати найважливішим досягненням болонських юристів XII і початку XIII стст. Найобширніший, найбільш цитований і найвпливовіший коментар до «Декрету» Граціана в історії канонічного права написав Угуччо. Автори дійшли висновку, що трьома найактуальнішими галузями, в яких правознавці створили нову юриспруденцію за принципами та концепціями, почерпнутими з давнього римського права, були судова процедура (Паукапаля, Стефан з Турне), шлюбне право (Роланд) та структура церковного управління

(Угуччо). У перші півстоліття після Граціана юристи зосередилися на цих проблемах, їхні вчення та праці відображають стан розробки цих проблем. У статті проаналізовані історіографічна традиція, наявні дані та сучасний стан уявлень щодо особистостей і принципів роботи перших постграціанівських поколінь каноністів: імен, походження, місць народження, освіти, приналежності до наукової школи канонічного права, університетських та церковних кар'єр, безпосереднього походження та дат створення окремих текстів, джерел запозичень і етапів композиції, сутності правової думки та аргументації. Зроблено висновок, що коментатори «Декрету» Граціана започаткували канонічне право, юристи з Болоньї та інших юридичних шкіл зробили його центральним текстом для вивчення. Системне викладення церковного права є одним з принципових свідчень середньовічного інтелектуального світу. Західне канонічне право як правова система суттєво відрізняється від канонічного права східних християнських церков. Автори вважають безперечним, що коментар Угуччо зазначає кінець декретистської епохи, після нього починається трансформація канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, до правової системи, заснованої на папських декреталіях.

Ключові слова: канонічне право, Болонська школа права, Корпус канонічного права, Граціан, декретисти, Угуччо.

Метою дослідження є аналіз наявних даних, історіографічної традиції та сучасного стану уявлень щодо особистостей і принципів роботи перших постграціанівських поколінь каноністів: імен, походження, місць народження, освіти, приналежності до наукової школи канонічного права, університетських і церковних кар'єр, дати створення, безпосереднього походження окремих текстів, джерел запозичень та етапів композиції, сутності правової думки й аргументації.

Постановка проблеми. XII–XIII стст. – «класична» епоха канонічного права. Близько 1140 р. з'явилася збірка канонічних текстів, яка значно відрізнялася від будь-якої, що була написана раніше. Магістр Граціан зібрав в єдину збірку майже 4 000 текстів, що охоплюють весь спектр юридичних відносин у церкві, залучивши і прокоментувавши численні канони церковних соборів, папські декрети, біблійні тексти та псевдоапостольську літературу, патристичні тексти, римське право, каролінгські капітулярії [1; 2, с. 13–24; 3, с. 44–69; 4, с. 61–139; 5, с. 1–15]. Робота з'явилася в Болоньї в ті роки, коли учні Ірнерія запровадили новий метод вивчення джерел римського права. Декрет не був офіційно визнаний церквою, але вплив цієї роботи де-факто був досить великим як у практиці канонічного права, так і на доктринальному рівні, оскільки новий метод дослідження та аналізу, запроваджений болонськими глосаторами, був широко прийнятий. Після Граціана, починаючи з середини XII ст., з'явилася багато доктринальних текстів канонічного права.

«Декрет» Граціана швидко став стандартним підручником канонічного права в італійських та трансгірських школах права. «Декрет» охоплював усю територію канонічного права, але був лише вступом до права минулого. Він був відправною точкою для надання рішень, але не відповідав безпосередньо на багато сучасних

проблем. Юристи почали створювати перші інструменти для побудови правової системи, яка відповідала б потребам суспільства XII ст. Незважаючи на свою трохі громіздку організацію, «Декрет» Граціана став центральним елементом канонічної юриспруденції, а Болонья – найважливішим центром вивчення цього права у другій половині XII ст.

У другій половині XII ст. стрімко зростає обсяг юридичних суперечок і, відповідно, справ, що поступають до Риму. Папи делегували розгляд багатьох справ професійним суддям, але курія була перевантажена. Процедура представляла проблеми, які потребують авторитетного вирішення. Оскільки церковні суди почали виносити рішення на основі письмових та усних доказів, судді, сторони та юристи стали приділяти більше уваги організації судової процедури. До 1170-х рр. папська канцелярія була організована й укомплектована каноністами. Каноніст Альберто Сарторі ді Морра, пізніше папа Григорій VIII (21.10 – 17.12.1189), був призначений канцлером папою Олександром III. Церква стала «церквою закону» [6; 7, с. 95–113]. Правова система поширювалася від папської курії до місцевих церковних трибуналів. Юристи відігравали помітну роль у здійсненні правосуддя. Починаючи з XII ст., видатні юристи часто отримували високі церковні посади. З каноністів XII ст. єпископами стали Омнебон (Верона), Сікард (Кремона), Стефан (Турне), Іоанн Фавентін (Фаенца), Угуччо (Феррара) і Бернардо Папієн (Фаенца, потім Павія). Ця модель пізніше поширилася на весь християнський світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення декретистської правної традиції має давню історію. Більшість праць болонських декретистів була видана істориками права в XIX ст. Нові знахідки рукописів і більш ретельне їх вивчення зробили нагальною потребою критичне видання текстів декретистів. Наприклад, до винаходу друкарського верстата «Сума» Угуччо розповсюджувалася в численних рукописах (сьогодні відомі більше 40). Лише наприкінці XV ст. правознавці перестали звертатися до «Суми». Можливо, через його значно великі розміри твір так і не з'явився в друку і швидко зник з поля зору каноністів. Фрідріх Маассен (1857) та Йоганн Фрідріх фон Шульте (1875) знову звернулися до його вивчення. У 1950-х рр. під керівництвом Альфонса Стіклера було створено міжнародний проект з дослідження рукописів «Суми». Наразі вийшов лише перший із 16 запланованих томів. Через відсутність друкованого тексту та інших редакторських інструментів вичерпний аналіз «Суми» залишається неможливим. З іншого боку, є численні докладні монографії, які ілюструють певні аспекти декретистської доктрини. Дослідникам доводиться вибирати між некритично виданими та неповними джерелами і переказами окремих проблем у тематичних статтях та монографіях. Останніми роками з'явилися нові роботи з декретистської проблематики канонічного права Середньовіччя Ж. Годеме (перевидання), Ш. Г. Кютнера (перевидання), П. Ландау, Ж. Брандейджа, Р. Вейганда, А. Дагген, В. Хартманна, А. Вінрота, В. Мюллера, К. Пенінгтона, А. Падоа-Скіоппа, П. Ленца та інших.

Виклад основного матеріалу. Хоча папські декретні листи за обсягом перевершують «Декрет» як основні тексти для вивчення та практики канонічного права

до початку XIII ст., «Гармонія суперечливих канонів» Граціана переважала без значних суперників приблизно з 1140 до 1190 рр. у царині викладання і розробки права по всій Європі. Юристи з Болоньї та інших університетських міст створили коментарі до «Декрету» і зробили його центральним текстом свого вчення. Учні та наступники Граціана продовжили його роботу щодо наведення порядку в новій дисципліні канонічного права. Майже відразу почали писати суми та глоси [2, с. 93–162; 8, с. 41–184] до «Декрету», а за кілька десятиліть роботи перших каноністів був створений «стандартний апарат», який разом з «Декретом» становив основу вчення канонічного права. Сучасні дослідники називають цих юристів декретистами, тому що «Декрет» Граціана був центром їхнього всесвіту. Здебільшого цю роботу виконували анонімні юристи.

Найпершими змінами, можливо, були додавання розділів до Граціана. Їх вставляли в сам текст або додавали на поля. Хоча каноністи XII ст. називали їх палеями, вони не знали, звідки походить цей термін. Угуччо припустив, що це слово означає «полова» – «додаток до доброго зерна». Інші автори вважали, що цей термін походить від імені Паукапалея – одного з перших коментаторів «Декрету» [9, с. 883–899].

Каноністи також створили багато скорочень (абревіатур) тексту Граціана, деякі з них були створені невдовзі після того, як Граціан закінчив свою роботу. Глоси є свідченням того, що професійні юристи також використовували у своїй роботі скорочення. Абревіатори іноді досить механічно скорочували тексти, але іноді додавали свої власні дікта, які доповнювали або замінювали текст Граціана. Ці скорочення були здебільшого створені в XII ст., а на початку XIII жанр майже зникає. Деякі абревіатури були твором місцевих юристів і ймовірно мали на меті обслуговувати потреби місцевих єпископів.

Найдавніші роботи за «Декретом» поділяються на два типи: апарати та суми. Канонічні суми часто синтезують окремі теми, а водночас приділяють увагу деталям. До певної міри можна розрізнити ці два літературні типи, дослідивши спосіб передачі твору. Апарат найчастіше, але не завжди, писався на полях рукописів юридичних книг, тоді як суми найчастіше писалися окремо від книги, яку вони коментували. Рукописи «Декрету» XII ст. містять нескінченну різноманітність маргінальних глос, які є домішкою коалесцентного апарату та окремих глос. У багатьох відношеннях ці глоси до «Декрету» можна вважати найважливішим досягненням болонських юристів XII і початку XIII стст.

Болонья стала центром світу канонічної юриспруденції у другій половині XII ст., але канонічне право викладалося в багатьох трансгірських центрах – насамперед у Парижі, а також у Турі, Реймсі, Оксфорді та інших менших містах [2, с. 79–91, 163–249], на жаль, документальні та літературні джерела не дають достатньо інформації, за допомогою якої можемо написати історію певної школи. Маємо можливість розрізнити цисмонтанські та трансгірські роботи, але рідко можемо з певністю віднести анонімну суму, створену на північ від Альп, до певного центру.

Просопографічні та біобібліографічні дослідження зробили болонську правничу школу найбільш званою з усіх університетів, в яких вивчали поряд з цивільним правом

нову дисципліну – канонічне право. Ми знаємо імена юристів, які там викладали, і можемо каталогізувати їхні роботи. Але навіть у Болоньї маємо досить мало біографічної інформації, за допомогою якої можна конкретизувати перебіг викладацьких, наукових та церковних кар'єр докторів і ліценціатів канонічного права.

Паукапалеа був одним із перших наступників Граціана і викладав у Болоньї ще за життя батька канонічного права [10, с. 128–131]. Ненадійні свідчення деяких каноністів приписують йому введення розділень у першій і третій частинах «Декрету» та додавання палей до тексту Граціана. Як довели Ш. Кюттнер і Р. Вейганд, ряд ранніх граціанівських рукописів містять глоси Паукапалеа [10, с. 130]. Майже нічого не відомо ні про його стосунки з Граціаном, ні про його публічну кар'єру. Єдина впевненість полягає в тому, що він написав «Суму» – найстаріший коментар до «Декрету» Граціана (ймовірно десь між 1144 і 1150 рр.). Вона в основному складається з уривків із тексту Граціана. Тоді, як пролог «Декрету» розбирає різні види права, пролог «Суми» зосередився на судовому процесі або «ordo iudiciarius». Паукапалеа вважав, що витоки церковної процедури можна знайти в Старому Заповіті, а саме в історії Адама та Єви. Господь запитав Адама про злочин непослуху в раю, і Адам намагався виправдатися, стверджуючи, що його дружина повинна нести провину: «Дружина, яку ти мені дав, дала мені яблуко, і я з'їв його». Усі основні складові судового процесу були присутні: Бог викликав Адама до суду, він звинуватив його, Адаму було дозволено відповісти на звинувачення. Пізніші каноністи використовували пояснення Паукапалеа для визначення початку романо-канонічної процедури. Юристи були зацікавлені в тому, щоб зрозуміти, як адаптувати норми, що регулюють судовий процес у римському праві, до своїх судів.

Паукапалеа виклав найважливіші елементи процедури в церковних судах. Необхідно використовувати «ordo iudiciarius» (C.2 q.1). Суддя повинен заслухати докази, представлені в суді (C.2 q.1 c.12). Необхідно зрозуміти обставини, за яких майно відповідача може бути вилучено (C.3 q.1). У спорах щодо власності майно позивача має бути відновлено до судового розгляду (C.2 q. 2). Суддя має бути неупередженим; якщо ні, його вирок може бути оскаржено (C.2 q.6). Позивачі не можуть бути злочинцями або «сумнозвісними» (infames) (C.3 q.5). Свідчення можуть не бути заслухані, за відсутності відповідачів (C.3 q.9). У деяких злочинах, таких як ересь і симонія, навіть жінки, раби, злочинці та «сумнозвісні» можуть представляти докази в суді (C.6 q.1). «Сума» Паукапалеа була короткою, лаконічною і зрозумілою. Він підсумував «Декрет» Граціана для студентів і запропонував стислий виклад його змісту. Мабуть, тому творчість і вчення Паукапалеа були добре відомі і цитовані в Болоньї.

Двома найвпливовішими вчителями 1150-х рр. у Болоньї були Роландо і Руфін. Найдавніше повідомлення про магістра Роландо в Болоньї датується 1154 р. Роландо написав багато редакцій своєї «Суми» до Граціанового «Декрету». Більш рання була закінчена приблизно 1150 р.; інші – в наступне десятиліття. Після третьої редакції «Суми» він склав «Сентенції» (бл. 1155 р.). Роландо «жорстоко» обійшовся з розрізненнями (distinctiones) першої частини праці Граціана, обмеживши свої коментарі

вказівками на зміст розрізень. Ш. Кютнер вважав, що Роландо ніколи не мав наміру писати вичерпний коментар до «Декрету». Він акцентував увагу на шлюбному праві, тут його коментар найбільш розлогий. Це була тема великого інтересу та важливості для правознавців другої половини XII ст. Папське законодавство та канонічна юриспруденція скасували фундаментальні принципи звичаєвого шлюбного права, які панували в Європі до середини XII ст. Декретне законодавство папи Олександра III (1159–1181) послабило повноваження сім'ї та сеньйорів контролювати шлюби. Сучасні історики канонічного права помилково ототожнювали його з папою Олександром III – Орландо Бандінеллі (вперше Фрідріх Маассен 1859 р.). Нещодавно Д. Нунан і Р. Вейганд довели, що каноніст і папа – дві різні особи [10, с. 131–135].

Головною фігурою в Болоньї в 1150-х рр. був Руфін [11, с. 243–274]. Він народився в центральній Італії. Можливо, він був учнем Граціана, але ніколи не пов'язував себе безпосередньо з магістром. Точні дати, коли він викладав канонічне право в Болоньї, невідомі. Довго вважалось, що він став єпископом, але докази цього досить слабкі. Не знаємо, навіть, коли він помер. Руфін написав велику кількість глос, які збереглися на полях раних рукописів «Декрету». Він закінчив свою «Суму» до «Декрету» десь близько 1164 р. Ш. Кютнер назвав його «Суму» першим великомасштабним твором болонської школи, що поєднав два літературні – жанри «суму» та «апарат глос». За довжиною і деталізацією його «Сума» перевершила всі попередні, майже відразу вона стала найвпливовішим коментарем до Граціана в Болоньї [10, с. 135–140].

Після Руфіна ще ряд каноністів написали важливі коментарі до Декрету. Стефан де Турне (1128–1203) у пролозі до своєї «Суми» (бл. 1166–1170 рр.) розвинув ряд ідей, які відображають розвиток каноністичної юриспруденції після Граціана. Він представив свою «Суму» запрошенням до юриста та богослова на трапезу, яку могли б прийняти обидва. На його думку, подібно до того, як юрист і теолог мали два різних підходи до права, світ керувався подвійністю: у Божому світі є дві категорії людей – клірики та миряни, два види влади (*principatus*) – *sacerdotium* і *regnum* і два порядки юрисдикції – божественний закон і людське право. Реформатори XI ст. боролися за бачення подібне до Стефанового. Тепер таке уявлення було звичайним явищем [10, с. 136–140, 160].

Десь після 1171 р. Іоанн Фавентін (Джованні з Фаенци) [12, с. 307–329] написав «Суму», яка багато чого запозичила у Руфіна та Стефана де Турне. Хоча значні частини роботи є похідними і були скопійовані слово в слово з джерел, вона користувалася великою популярністю, про що свідчить широке розповсюдження збережених рукописів. Крім того, Іоанн висловив власні доктринальні думки у великій кількості окремих глос на всі частини творчості Граціана. Вони також користувалися значним успіхом і широко розповсюджувалися, завдяки чому Іоанн був найбільш цитованим каноністом до Угуччо. 1174 р. Джованні залишив Болонью, щоб стати каноніком у Фаенці. Ймовірно його варто ототожнювати з єпископом Фаенци Іоанном (1177–1190), який правив своїм діоцезом приблизно в той час, коли вчення Угуччо почало набувати переваги над його власним. Іоанн брав участь у Третньому хрестовому поході і загинув під час облоги Акри (1189–1191).

Одним із останніх каноністів, яких можемо віднести до першого покоління після Граціана, був Симоне да Бізіньяно [10, с. 139–140]. Ш. Кюттнер зауважив, що він є першим каноністом після Руфіна, який написав повністю оригінальний коментар до «Декрету» з досить невеликими запозиченнями у ранніх каноністів, фактично відмовившись від методології «плагіату» Стефана Турне та Іоанна Фавентіна. До його часу змінився характер каноністичних коментарів. Поширення папських декретів і систематичне застосування римського права до канонічної юриспруденції йшли повним ходом. Роботи Симоне відображали обидві тенденції, і він цитував папські декреталиї та римське право досить часто. Його практика передвіщала майбутнє.

Сучасні історики права одностайні у визнанні Угуччо (Угуччіоне) «найвпливовішим декретистом», якщо не «найважливішим каноністом Середньовіччя» після Граціана, що поєднав аналітичну глибину з енциклопедичним розумінням сучасної юридичної (і теологічної) літератури [13; 10, с. 143–148]. Він написав найобширніший, найвпливовіший і найбільш цитований коментар до «Декрету» Граціана в історії канонічного права. Він працював наприкінці XII ст. (близько 1190 р.), викладав у Болоньї, а пізніше, як і багато каноністів, став єпископом – Феррари (1190–1210). Його коментар до Граціана був докладним, зрозумілим і вичерпним. Перші ознаки його вчення з'являються в декретистських коментарях і глосах 1180-х рр., таких як апарат «*Ordinatus Magister*» (1180–1190) і «*Summa Casinensis*». Є серйозні ознаки того, що Угуччо закінчував роботу поетапно, відкладаючи написання розділів *Causa 1* (етап II), «*De consecratione*» (етап III) і «*De penitentia*» (етап IV), доки він не закінчив решту (етап I). Ставши єпископом Феррари (1190), Угуччо, здається, відмовився від завершення свого коментаря, залишивши частину *C.23 q.4 c.34 – C.26* (етап V) незавершеною [10, с. 148–152]. Пізніші правознавці цитували його ідеї, включали його думки у свої роботи, реагували на його позиції. Хоча «*Glossa ordinaria*» Йоганна Тевтоніка (1215–1218) незабаром замінила «Суму» як стандартний коментар до «Декрету» Граціана, інтерес до роботи Угуччо продовжувався впродовж усього пізнього Середньовіччя.

Однією з найбільш вивчених галузей юридичної думки Угуччо є його теорія церковного правління. Дослідники звернули увагу на тези каноніста про співвідношення між світською та духовною владою і належне функціонування церковної ієрархії. Угуччо розглядав дві влади – церковну та світську – як автономні, божественно встановлені утворення. Дуалістичний підхід Угуччо: він підніс владу імператора та підпорядкованих йому королів і князів; визнав незалежність світської юрисдикції. Наприклад, право надавати імперську владу покладалося виключно на виборчий орган князів, тому наступна папська коронація не додавала нічого істотного. Так само папа не міг скинути імператора, якщо його не закликали до цього князі-виборці. З іншого боку, Угуччо рішуче заявляв, що церква користується повним законодавчим і юрисдикційним суверенітетом. Ієрократичні тенденції в думці Угуччо: «Сума» надала церковним суддям повноваження призупиняти, принаймні частково, феодалні зобов'язання васала перед його відлученням від церкви сеньйором і навіть підтримувати застосовність несправедливих і незаконних вироків. Зокрема, він та його

колеги-каноністи використовували відлучення як потужний інструмент контролю з боку духовних авторитетів [10, с. 155–160; 14, с. 142–160].

Коментар Угуччо зазначає кінець епохи, після нього починається трансформація канонічного права з дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана, до правової системи, заснованої на папських декреталіях. Папські постанови почали займати все більш важливе місце в канонічному праві з 1160-х рр., але каноністи ще не придумали способу їх включення в правові збірки. Невеликі, несистематичні збірники спочатку складали і часто включали як додатки до «Декрету» Граціана. Поступово створювалися все більші колекції, але, оскільки вони, як правило, не впорядковувалися систематично, їх було важко використовувати та неможливо за ними навчати.

Висновки. Становлення канонічного права відбувалося у правових школах, найбільш дослідженою з яких є болонська. Канонічне право походить з університетської дисципліни, заснованої на поясненнях «Декрету» Граціана. Найдавніші роботи за «Декретом» поділяються на два типи: апарати (писалися на полях рукописів) та суми (писалися окремо від книги, яку вони коментували). Найважливішим досягненням болонських юристів XII і початку XIII стст. можна вважати глоси (коментарі) до «Декрету», завдяки яким їх називають декретистами. Найобширніший, найбільш цитований і найвпливовіший коментар до «Декрету» Граціана в історії канонічного права написав Угуччо. Водночас коментар Угуччо зазначає кінець епохи декретистів. Декретисти почали створювати перші інструменти для побудови правової системи, яка відповідала б потребам суспільства XII ст. Трьома найактуальнішими сферами, в яких юристи використовували нову юриспруденцію для трансформації чи визначення інститутів, були процедура, шлюбне право та структура церковного правління. У перші півстоліття після Граціана юристи зосередилися на цих проблемах, і їхні вчення та твори яскраво відображають ці проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gaudemet J. Formation du droit canonique et gouvernement de l'Église de l'Antiquité à l'âge classique. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2008. 488 p.
2. Kuttner S., Landau P. Gratian and the Schools of Law, 1140–1234. London: Routledge, 2018. 376 p.
3. Brundage J. A. Medieval canon law. London: Routledge, 2013. XII. 260 p.
4. Murano G. Gratiano e il Decretum nel secolo XII. *Rivista Internazionale di Diritto Comune*. 2015. Vol. 26. P. 61–139.
5. Winroth A. Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2021. Vol. 10. Issue 1. P. 1–15.
6. Duggan A. J. Popes, bishops, and the progress of canon law, c. 1120–1234 / ed. Travis R. Baker. Turnhout: Brepols, 2020. 506 p.
7. Padoa-Schioppa A. History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century. Cambridge University Press, 2017. XIV. 808 p.

8. Lenz P. Die Glossierung und die Glossen in den frühesten Handschriften des Decretum Gratiani. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2018. Vol. 35. P. 41–184.
9. Weigand R. Versuch einer neuen, differenzierten Liste der Paleae und Dubletten im Dekret Gratians. *Life, Law and Letters: Historical Studies in Honour of Antonio García y García* / ed. P. Linehan. Studia Gratiana. 1998. Vol. 29. P. 883–899.
10. Pennington K., Müller W. P. The Decretists: The Italian School. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 121–173.
11. Fiori A. Vecchie e nuove ipotesi sul magister Rufinus. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2019. Vol. 36. P. 243–274.
12. Kalb H. Die Autorität von Kirchenrechtsquellen im “theologischen” und “kanonistischen” Diskurs: Die Perspektive der frühen Dekretistik (Rufinus –Stephan von Tournai–Johannes Faventinus). Einige Anmerkungen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*. 1998. Bd. 84. S. 307–329.
13. Müller W. P. Huguccio: The Life, Works, and Thought of a Twelfth-Century Jurist. Washington, 2015. VIII. 219 p.
14. Müller W. P. The Summa decretorum of Huguccio. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 142–160.

REFERENCES

1. Gaudemet J. Formation du droit canonique et gouvernement de l'Église de l'Antiquité à l'âge classique. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2008. 488 p.
2. Kuttner S., Landau P. Gratian and the Schools of Law, 1140–1234. London: Routledge, 2018. 376 p.
3. Brundage J. A. Medieval canon law. London: Routledge, 2013. XII. 260 p.
4. Murano G. Gratiano e il Decretum nel secolo XII. *Rivista Internazionale di Diritto Comune*. 2015. Vol. 26. P. 61–139.
5. Winroth A. Gratian and His Book: How a Medieval Teacher Changed European Law and Religion. *Oxford Journal of Law and Religion*. 2021. Vol. 10. Issue 1. P. 1–15.
6. Duggan A. J. Popes, bishops, and the progress of canon law, c. 1120–1234 / ed. Travis R. Baker. Turnhout: Brepols, 2020. 506 p.
7. Padoa-Schioppa A. History of Law in Europe: From the Early Middle Ages to the Twentieth Century. Cambridge University Press, 2017. XIV. 808 p.
8. Lenz P. Die Glossierung und die Glossen in den frühesten Handschriften des Decretum Gratiani. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2018. Vol. 35. P. 41–184.
9. Weigand R. Versuch einer neuen, differenzierten Liste der Paleae und Dubletten im Dekret Gratians. *Life, Law and Letters: Historical Studies in Honour of Antonio García y García* / ed. P. Linehan. Studia Gratiana. 1998. Vol. 29. P. 883–899.

10. Pennington K., Müller W. P. The Decretists: The Italian School. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 121–173.

11. Fiori A. Vecchie e nuove ipotesi sul magister Rufinus. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2019. Vol. 36. P. 243–274.

12. Kalb H. Die Autorität von Kirchenrechtsquellen im “theologischen” und “kanonistischen” Diskurs: Die Perspektive der frühen Dekretistik (Rufinus –Stephan von Tournai–Johannes Faventinus). Einige Anmerkungen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*. 1998. Bd. 84. S. 307–329.

13. Müller W. P. Huguccio: The Life, Works, and Thought of a Twelfth-Century Jurist. Washington, 2015. VIII. 219 p.

14. Müller W. P. The Summa decretorum of Huguccio. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington: The Catholic University of America Press, 2008. P. 142–160.

O. Pavlyuh, V. Sanzharov. Bologna Law School in the XII Century. The Contribution of Decretists in Creating a System of Western European Ecclesiastical Law

The article is devoted to the study of the transformation of the early medieval canonical tradition into a structured system of church law by the Bologna law school based on the commentary and interpretation of the treatise «Concordia discordantium canonum» by Magister Gratian. It was noted that this process was immediately preceded by: 1) reception of Roman law (according to the codification of Justinian); 2) the emergence of university corporations (including faculties of civil and canon law) in Bologna, Paris, Tours, Reims, Cologne, Oxford and other smaller cities; 3) updating the way of thinking and the emergence of new logical categories (contribution of Aristotelian philosophy). It is stated that they conditioned the legal or jurisdictional renaissance of the XII century. Gratian's «Decree» explored the entire legal sphere, but was only an entry into the law of the past. It was the starting point for resolving legal disputes, but did not provide direct answers to many modern problems. Lawyers began to create the first tools for building a legal system of society of that time. The opinion was expressed that palei (additions), glosses (comments), apparatus (written on the margins of manuscripts) and summae (written separately from the commented book) to the Gratian's «Decree» can be considered the most important achievement of Bologna lawyers of the XII and early XIII centuries.

The most extensive, cited and influential commentary on Gratian's «Decree» in the history of canon law was written by Uguccio. The authors concluded that the three most relevant branches in which legal scholars created a new jurisprudence on principles and concepts borrowed from ancient Roman law were judicial procedure (Paucapalea, Stephen of Tournai), marriage law (Roland) and the structure of church administration (Uguccio). In the

first half century after Gratian, lawyers focused on these problems, and their teachings and works reflect the state of development of these problems.

The article analyzes historiographic tradition, available data and the current state of ideas about the personalities and principles of the work of the first post-Gratian generations of canonists – names, origin, places of birth, education, membership in the scientific school of canon law, university and church careers, direct origin and dates of creation of individual texts, sources of borrowing and stages of composition, essence of legal thought and argumentation. It is concluded that the commentators of the Gratian's «Decree» laid the foundation for canon law, lawyers from Bologna and other law schools made it the central text for study.

The systematic presentation of church law is one of the principled evidence of the medieval intellectual world. Western canon law as a legal system differs significantly from the canon law of Eastern Christian churches. The authors consider it undeniable that Uguccio's comment marks the end of the Decretist era, after which the transformation of canon law in a discipline based on the explanations of the Gratian's «Decree» begins into a legal system based on papal decrees.

Keywords: *Canon Law, Bologna School of Law, Corpus Juris Canonici, Gratian, Decretists, Huguccio.*

Стаття надійшла до редколегії 14 червня 2022 року